

УДК (UDC) 930.85:232.37(477.54+479.25)«1989/2004»

КОЧАРЯН С. Г.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ХАРКІВСЬКИХ ВІРМЕН (1989-2004)

Стаття присвячена національно-культурному відродженню харківських вірмен у 1989-2004 рр. Активізація діяльності вірменської громади України відбувається в кінці 1980-х рр. Це пояснюється двома причинами - політикою демократичних реформ, що проводилася в СРСР, і новою потужною хвилею вірменської міграції. Ключовою подією стало зведення Вірменського Храму в Харкові, який став центром життя громади.

Ключові слова: вірмени, Харків, громада, церква.

В останні роки існування Радянського Союзу та на початку доби незалежності України створилися сприятливі умови для національно-культурного розвитку усіх народів, що мешкали на її теренах. Це стосується і вірмен України, зокрема Харкова. Починаючи з кінця 1980-х рр., постійно збільшується кількість громадських національних організацій, які співпрацюють з органами влади та місцевого самоврядування, зростає їх чисельність, рівень та масштабність культурних та інших заходів, що проводяться ними. На 1 січня 2011 р. у Харкові діють 63 організації. Без вивчення історії національних громад Харкова неможливо уявити повну картину розвитку міста. Стаття присвячена національно-культурному відродженню харківських вірмен у 1989-2004 рр.

Аналізуючи історіографію, слід відзначити, що не має спеціальних досліджень з цієї теми. Окремих аспектів цієї проблематики торкаються автори науково-популярні нарисів, опублікованих в книзі К. Е. Кеворкяна «Первая столица» (2007), а також у збірці «Харьков многонациональный». Джерельною базою дослідження були матеріали періодичної преси, офіційні сайти вірменських організацій, а також матеріали усної історії (інтерв'ю).

Метою статті є аналіз процесу національно-культурного відродження харківських вірмен у 1989-2004 рр.

Активізація діяльності вірменської громади України відбувається в кінці 1980-х рр. Це пояснюється двома причинами - політикою демократичних реформ, що проводилася в СРСР, і новою потужною хвилею вірменської міграції. Центром культурного та громадського життя харківських вірмен у той час був Палац культури будівельників. Після майже 50-літньої перерви створюються нові вірменські національні організації. В грудні 1989 р. відбулися установчі збори Харківського товариства вірменської культури. Були створені секції історії, культури, народної освіти. Головою товариства обрали директора Палацу культури будівельників, відомого композитора-пісняра Анатолія Азатовича Чілутьяна [14]. До першого складу правління товариства також увійшли народний артист України О. С. Барсегян, академік В. А. Петросов, професор І. К. Терзян, доцент Ш. Ш. Ярамиш'ян і О. Є. Міроян [3].

Кочарян Сурен Гарнікович - кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Харківського національного університету мистецтв ім. І.П. Котляревського.

Основною метою товариства було заявлено відродження вірменських національних традицій та не просто знайомство, а проникнення у світ вірменського фольклору, літератури, музики, етнографії, тобто відродження вірменського життя. Харківське обласне управління культури подарувало тисячу книг для створення вірменської бібліотеки [14].

Кожного року товариство організовувало заходи, присвячені Дню пам'яті жертв геноциду вірмен 1915-1921 рр. (24 квітня). Крім того, влаштовувалися вечори вірменської культури. Так, 7 квітня 1991 р. в Палаці культури будівельників пройшов концерт колективів самодіяльності та учнів вірменської недільної школи [16].

З ініціативи Товариства була відкрита вірменська недільна школа на базі Харківської СШ №120 ім. В. М. Примакова [14]. Значний внесок у її організацію вніс Оганес Єгорович Міроян. Відкрита лекція з історії Вірменії, яку він прочитав, викликала величезний інтерес у харківських вірмен і сприяла якнайшвидшому відкриттю школи. Надалі О. Є. Міроян читав у школі лекції з історії Вірменії, проводив уроки вірменської мови та літератури.

Щотижня у вірменській недільній школі заняття проводили викладачі мови та літератури середньої школи №120 Єревана. Інколи заняття присвячувалися певній національній історичній тематиці. Так, у 1990 р., що був оголошений бюро ЦК КП Вірменської РСР роком національного героя полководця Анраніка, викладачі ознайомили учнів з піснями, віршами, баладами про полководця. Доцент Єреванського педагогічного інституту прочитав лекцію про національного героя [14]. Єреванські школи також допомагали з підручниками.

У вірменській школі влаштовувалися різні свята. Так, 27 вересня 1992 р. на честь відкриття нового навчального року відбувся концерт учнів вірменської школи. Одним із основних організаторів концерту була викладач музики С. К. Заркуа.

Активну підтримку та допомогу вірменській недільній школі надавала завідувача Червонозаводським районним відділом народної освіти Л. І. Нечипоренко [12]. Деякий час директором школи була відома поетеса Анаїт Саркісян. На 1992 р. школу очолював Армен Давидян. Вірменська недільна школа проіснувала до 1994 р.

Слід зазначити, що після проголошення Україною незалежності в 1991 р. відкрилися великі можливості для вільного розвитку всіх національностей, які проживають на її території. На 22 лютого 1991 р. в Україні діяло 87 національно-культурних товариств, серед них 5 вірменських [23, с. 488].

В 1991 р. у Харкові організували Вірменський культурний центр (ВКЦ). Президентом нової організації обрали відому поетесу Анаїт Саркісян. Членами ВКЦ були творчі люди: поети, композитори та співаки. При ВКЦ працювали молодіжна музична студія, бібліотека, збиралися експонати для музею, відзначалися всі вірменські національні свята, пам'ятні дати. У червні 1992 р. в Харкові пройшов День вірменської культури.

Завдяки ініціативі та зусиллям Анаїт Саркісян в 2000 р. був реалізований проект за назвою «Східний базар» - фестиваль культури та мистецтва представників усіх народів, що проживають у Харкові та області. За цей проект і особистий внесок у збереження й зміцнення міжнаціонального миру в регіоні

Асоціація національно-культурних об'єднань України нагородила президента ВКЦ Почесним дипломом [33, с. 190].

Щорічно в жовтні відзначалося «Свято святих перекладачів». По суті, це День вірменської писемності, тому що Месроп Маштоц, творець вірменського алфавіту (V ст.), вперше переклав на вірменську мову Біблію. В 2003 р. це свято ВКЦ відзначив разом із Харківським відділенням Національної спілки письменників України. Було видано чотири збірки віршів і пісень Анаїт Саркісян і 2 альбоми її пісень. В 2003 р. Уряд Республіки Вірменія нагородив президента ВКЦ Почесною грамотою «За збереження вірменської мови та розвиток вірменської культури далеко від історичної батьківщини» [33, с. 189].

В 1994 р. відбулася реорганізація та зміна назви Харківського товариства вірменської культури, що фактично означало утворення нової організації [35]. На загальних зборах 9 квітня 1994 р. був затверджений Статут Харківського обласного товариства «Україна-Вірменія», зареєстрований Управлінням юстиції Харківської обласної державної адміністрації 25 квітня 1994 р. Першим керівником (головою правління) товариства був відомий журналіст Григорій Едуардович Долуханов, а після нього - відомий правозахисник Генріх Ованесович Алтунян. Основні цілі діяльності товариства полягали в наступному: розвиток і взаємозбагачення вірменської й української культур; сприяння створенню умов для збереження та розвитку національної культури серед вірменського населення, що проживає на території міста Харкова та Харківської області. Головними завданнями були: «сприяння зміцненню дружби та взаєморозуміння між вірменським, українським, а також іншими народами, що проживають на території України; створення умов для вивчення вірменської мови; організація культосвітньої роботи». Товариство координувало роботу клубу «Гайк».

В 1995 р. створили Харківський міський благодійний Фонд розвитку вірменської культури та освіти «Україна-Вірменія». Основними його цілями були підтримка розвитку вірменської культури і освіти та охорона історичних і культурних цінностей. Головними задачами фонду були заявлені: сприяння вивченню вірменської мови, історії й культури, як у загальноосвітніх, так і у вечірніх школах для дорослих і дітей; сприяння релігійному вихованню в лоні Вірменської Григоріанської церкви разом із представниками Католикоса всіх вірмен в Україні; призначення стипендій, заохочувальних грошових премій і надання інших видів матеріальної допомоги талановитим учням шкіл і студентам вищих навчальних закладів, що виявляють здібності в галузі вивчення вірменської історії, культури та мови.

В 1999 р. відбулися установчі збори Харківської обласної громадської організації «Вірменська національна громада» (ВНГ), на яких керівництво громади - Самвел Хандамірян, Ашот Даніелян, Арамаїс Оганесян, Генріх Алтунян, Карен і Армен Ванецяни, Отар Лалаян, Олександр Рафаелян, Ашот Аванесян та інші вирішували організаційні питання [9]. Статут ВНГ, прийнятий на зборах членів громади 17 січня 2000 р., був зареєстрований Харківським обласним управлінням юстиції 7 лютого 2000 р. [30]. ВНГ об'єднала відомих представників вірменської громади Харкова, серед яких багато громадських діячів, підприємців, учених, академіків, лікарів, діячів мистецтва та культури. Головою Правління ВНГ обрали ініціатора створення

організації Самвела Грандовича Хандаміряна [5].

З 1 липня 2001 р. ВНГ почала видавати власну газету «Канч» («Виклик») [24, с. 395]. Вона висвітлювала події, що відбувалися у вірменській громаді Харкова та області, і публікувала інформацію про події у Вірменії. Також газета носила пізнавальний характер. У кожному номері обов'язково наводилися цікаві факти з історії Вірменії, висвітлювалися особливості культури, традиції, звичаї та багато чого іншого.

Слід зазначити значну роль в становленні ВНГ Ніни Іванівни Баласанян. З 2000 р. по 2004 р. вона була заступником голови правління ВНГ, з 2001 р. по 2004 р. - головним редактором газети «Канч», а з 2002 р. по 2004 р. - директором вірменської недільної школи [19].

У лютому 2001 р. на базі СШ №110 у Харкові відкрили вірменську недільну школу. Кількість учнів досягала 100 чоловік. На вересень 2007 р. діяло 5 класів: два перших, другий, третій і об'єднаний четвертий і п'ятий. Також з осені 2004 р. діяв вірменський клас у гімназії №14 [26]. У школі проводилися відкриті уроки за участю дітей різних національностей. Учні школи приймали активну участь у проекті Харківської обласної державної адміністрації «Уроки дружби», де вони в кращих середніх школах області разом із представниками інших національних громад знайомилися присутніх зі своєю історією та культурою. Викладацький колектив вірменської недільної школи постійно оновлювався. На 2003 р. історію вірменського народу в школі викладала Тереза Пілоян, вірменську мову - Сусанна Тамазян, вірменську мову й літературу - Метаксія Авагян [10]. На 2004 р. директором школи була Тереза Акопян [26].

1 червня 2001 р. організований ансамбль пісні та танцю «Еребуні» (згодом - «Вірменія») [4]. Ансамбль складався з молодшої групи (15 чоловік у віці від 7 до 12 років), старшої (25 чоловік у віці від 12 до 23 років), а також із вокальної групи. Серед основних задач ансамблю - навчання дітей і молоді вірменським народним пісням і танцям, а його творчість - це сполучення багатства вірменського фольклору та сучасного мистецтва, що користується великою популярністю [20].

Особливу увагу ВНГ приділяє роботі з вірменською молоддю Харкова. В 2003 р. була вибрана тимчасова рада молодіжної організації, куди увійшли Алік Шахбазян, Єва Топчян, Артем Хандамірян, Ваграм Багунц, Лариса Степанян, Гор і Багур Акопян, Араїк Восканян [1]. ВНГ приймав активну участь в діяльності Асоціації національно-культурних товариств Харківської області, створеної в 1994 р., а також у співробітництві із організованою на її базі Асоціацією національно-культурних об'єднань України [34].

При ВНГ активно діяла Організація ветеранів війни. ВНГ оказувала допомогу учасникам війни та проводила заходи, присвячені Дню перемоги (9 травня), Дню визволення Харкова (23 лютого). Тривалий час організацією ветеранів ВНГ керувала Соф'я Григорівна Габріелян [29].

Престиж харківської вірменської громади в Україні настільки високий, що саме Харків вибрали для проведення установчої конференції Спільки вірмен України (СВУ). 1 липня 2001 р. в актовому залі готелю «Харків» зібралися делегати, що представляли вірменські громади та культурні товариства з 15 регіонів України. Президентом СВУ обрали

Ашота Аванесяна, кандидатуру якого запропонував голова правління ВНГ Самвел Хандамірян, а почесними президентами - архієпископа Григоріса й Грача Сілваняна [32].

Щорічно 24 квітня вірмени відзначають день пам'яті жертв геноциду вірменського народу. Так, 24 квітня 2002 р. на подвір'ї харківської вірменської церкви «Сурб Арутюн» зібралось багато людей: члени комітету ВНГ, гості, журналісти з Вірменії, прихожани, що прийшли послухати молитву і вшанувати пам'ять безвинно загиблих. Увечері того ж дня в Палаці культури Червонозаводського району відбувся вечір пам'яті жертв геноциду [7].

Основним завданням, що постало перед вірменськими національно-культурними організаціями Харкова та вірменською громадою в цілому, було зведення національного храму. Українська духовна кафедра була сформована указом Католикоса всіх Вірмен Вазгена I від 1 вересня 1991 р. Ця подія спричинила сплеск вірменського національно-церковного життя в Україні. За короткий час тут були створені парафіяльні громади навіть у тих містах, де не було вірменських церков. Так, у 1993 р. в Харкові була створена вірменська релігійна громада, яку очолив Джон Акопович Харат'ян [11].

Указом Католикоса всіх Вірмен Гарегіна I від 13 січня 1997 р. Українська єпархія одержала новий статус внаслідок розділення Ново-Нахичеванської й Російської єпархії на три окремі: Ново-Нахичеванську та Російську із центром у Москві, єпархію півдня Росії із центром у Краснодарі і єпархію України із центром у Львові. Першим главою Української єпархії став єпископ Натан Ованнісян [22].

Ще в 1990 р. делегація вірменської громади Харкова відвідала Святий Єчміадзін і одержала благословення Католикоса всіх вірмен Вазгена I на зведення храму [25, с. 399]. Для того щоб знайти і узгодити місце для будівництва було потрібно десять років [18]. Переломним моментом стало обрання в 1999 р. головою релігійної громади С. Г. Хандаміряна. Навколо себе він зібрав людей готових підтримати його ідеї. З цього дня почалися активні пошуки території для будівництва Вірменського Храму. У цій справі брала участь вся вірменська еліта Харкова. Міськими властями були запропоновані території на звалищах, які, отже, не влаштовували громаду. В отриманні ділянок, які підходили для будівництва, було відмовлено. Згодом була запропонована площа за ХАТОБом, яка була звалищем. С. Г. Хандамірян організував геологорозвідувальне обстеження території та довів неможливість будівництва на цьому місці. Виходом із цієї ситуації стала пропозиція голови релігійної громади С. Г. Хандаміряна побудувати храм на земельній ділянці по вул. Шевченка, яка належала представництву американської корпорації, директором якого він був. Територія була безкоштовно передана релігійній громаді під будівництво Вірменського храму та Вірменського культурного центру. Проте, уважно вивчивши Статут Вірменської релігійної громади, Самвел Хандамірян усвідомив, що після появи в храмі священнослужителя управління землею та іншими матеріальними ресурсами перейде до останнього. Тоді він вирішив створити нову організацію (ВНГ) і перевести всі активи на її баланс, що і було зроблено [27].

20 квітня 2000 р. в Харкові побував з візитом глава УЄ ВАЦ єпископ Натан Оганесян, який привіз вірменську землю, щоб покласти в основу хачкару. Ця земля - пам'ять про жертв геноциду 1915 р. Єпископ зустрівся із представниками вірменської громади та з харківськими архітекторами, з якими обговорив проблеми, пов'язані з будівництвом храмового комплексу. Глава УЄ ВАЦ схвалив пропозицію С. Г. Хандаміряна щодо назви храму, який офіційно почав називатися храмом Вірменської апостольської Церкви «Сурб Арутюн» (Св. Воскресіння) [28].

1 липня 2000 р. представники ВНГ заклали перші 16 «святих» каменів у фундамент вірменського храму «Сурб Арутюн» [9]. Хачкар, виконаний у кращих традиціях вірменських каменерізів, установили на території храму 1 липня 2001 р. у дні святкування 1700-річчя прийняття Християнства Вірменією [6]. Установка купола відбулася 30 квітня 2003 р. Установка та освячення хрестів - 6 липня 2003 р. у День вірменської культури в Харкові. Це було присвячено 100-літньому ювілею видатного вірменського композитора Арама Хачатуряна [15]. Через місяць, 21 серпня 2003 р., було встановлено другий 6-ти тонний центральний купол та освячено хрест [17]. Ще до завершення робіт у нижньому храмі проводилися ритуали хрещення та служби в дні великих християнських свят [15].

Будівництво храму завершено за чотири роки. 24 серпня 2004 р. відбулося свято освячення вірменської церкви, яке було включено у програму святкових заходів на честь 350-річчя заснування міста Харкова. Церемонію вів Глава УЄ ВАЦ архієпископ Григоріс Буніатян, а літургію правив Католикос всіх вірмен Гарегін II. Його приїзд - другий за всю історію Харкова візит ієрарха такого високого церковного рангу. Першим був візит Патріарха Московського Алексія I в 1945 р. [13].

Храм «Сурб Арутюн» побудовано у класичному вірменському стилі. Він облицьований туфом. Камінь для оздоблення спеціально завозили з Вірменії, а внутрішнє оздоблення вівтаря оброблене грецьким мармуром. «Ритмічна» побудова храму, його спрямованість угору чітко простежуються як зовні, так і в інтер'єрі будівлі. Композиція поєднує трохи приземлені пропорції зовнішніх галерей навколо центральної, більш високої частини будинку, перекритої струнким куполом з восьмигранним наметом [27]. Традиції купольного перекриття споруджень ведуть своє походження ще з доісторичної епохи - із часів зведення так званих «Помешкань велетнів» і Вірменського народного будинку [2].

Над створенням храму працював цілий авторський колектив. Головним архітектором був заслужений архітектор України П. Г. Чечельницький. Створюючи проект, він побував у Вірменії, де познайомився з особливостями вірменської національної архітектури. Відомий скульптор Грайр Мартіросян вирізав двері Храму за 1,5 місяця, зробив ослони й мармуровий хрест. Працювали над проектом також відомі архітектори Ю. М. Шкодовський, А. В. Ткаченко та М. М. Кіреєв. Активну участь у возведенні храму приймав реставратор із Вірменії Гарнік Маркарян [21].

З весни 2003 р. по вересень 2004 р. настоятелем храму «Сурб Арутюн» і духовним пастирем вірмен Харківської та Сумської областей

був Тер-Нарек Амірян. Він змінив Тер-Ованеса, що був призначений Духовним пастирем вірмен Києва й Київської області. До цього Тер-Нарек служив у Вірменії, Південноросійській єпархії Вірменської апостольської Церкви і у Черкасах [7]. У вересні 2004 р. новим настоятелем церкви «Сурб Арутюн» був призначений Тер Мкртич. Офіційне знайомство з ним вірменської громади відбулося 30 вересня 2004 р. [31].

З кінця 1980-х рр. зростає інтерес до національної мови, історії, літератури та мистецтва, тобто починається справжнє національно-культурне відродження харківських вірмен. Цей процес супроводжується активізацією організаційної діяльності громади. Ключовою подією стало зведення Вірменського Храму в Харкові. За результатами дослідження нами розроблена періодизація історії харківських вірмен в 1989-2004 рр.: 1) 1989-1994 рр. - відродження національно-культурного життя, поява перших організацій, функціонування вірменської недільної школи та вірменського клубу; 2) 1995-1999 рр. - відсутність вірменської школи, паралельне існування кількох вірменських організацій; 3) 2000-2004 рр. - нове піднесення активності вірменської громади, відкриття недільної школи, власної газети, організація танцювального ансамблю, зведення національного храму.

Результати дослідження можуть бути використані при подальшому науковому дослідженні історії вірменської громади України, у процесі написання узагальнюючих праць з історії національних меншин Харкова та України, при підготовці підручників та навчально-методичних посібників з історії України.

-
1. *Айкануш*. Встреча молодежи с представителями комитета «Армянской национальной общины» / Айкануш // Канч. - 2003. - № 5. - С. 2.
 2. *Акопян М.* Армянская архитектура сквозь века / Марат Акопян // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.sau.in.ua/index.php?type=special&area=1&p=articles&id=52>]. Доступ - 17.03.2008.
 3. *Антонян А.* Наши ветераны / А. Антонян // Канч. - 2005. - № 5. - С. 3.
 4. Армянской воскресной школе 4 года // Канч. - 2005. - № 2. - С. 2.
 5. *Баблюян Р.* Орден Жукова Самвелу Хандамиряну / Роберт Баблюян // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=56&a=30>]. Доступ - 29.09.2007.
 6. *Баблюян Р.* Сарьян! Находка? Неужели?! (армянские художники в Харькове) / Р. Баблюян // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=42&a=17>]. Доступ - 01.02.2008.
 7. *Баласанян Н.* 24 апреля - День памяти жертв геноцида / Н. Баласанян // Канч. - 2002. - № 2. - С. 1.
 8. *Баласанян Н.* Говоря «Церковь», мы понимаем армянство» / Н. Баласанян // Канч. - 2003. - № 2-3. - С. 4.
 9. *Баласанян Н.* От Харькова до горы Арарат / Н. Баласанян // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=69&a=38>]. Доступ - 07.03.2008.
 10. *Баласанян Н.* Перемены пошли на пользу / Н. Баласанян // Канч. - 2003. - № 1. - С. 2.
 11. *Баласанян Н.* Храм Святого Арутюна строится / Баласанян Н. // Канч. - 2002. - № 1. - С. 2.
 12. Без песни горе разрушит мир // Событие. - 1992. - 7 октября. - С. 3.
 13. Высокий гость в Харькове // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/110452/>]. Доступ - 21.06.2009.
 14. *Гончар І.* Якщо Вірменія тобі рідна / І. Гончар // Ленінська зміна. - 1990. - 14 квітня. - С. 6.
 15. Дні культури // [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://>

- region.library.kharkov.ua/c_links.php?year=2003&id=03]. Доступ - 24.06.2009.
16. Добро пожаловать друзья // Красное знамя. - 1991. - 5 апреля. - С. 4.
 17. Еще один купол // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://atn.kharkov.ru/newsread.php?id=4091>]. Доступ - 24.06.2009.
 18. *Индюхова А.* 24 августа в Харькове открыт еще один храм / А. Индюхова, В. Борох // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://atn.kharkov.ru/newsread.php?id=7745>]. Доступ - 12.10.2007.
 19. Интерв'ю з Н.І. Баласанян від 16.04.2010. Архів автора. - 5 хв.
 20. *Капрельянц В.* Маленькие послы большой культуры / В. Капрельянц // Армянский вестник. - февраль 2008. - С. 6.
 21. *Маричева А.* Мы напомним тех, кто нам помогал / А. Маричева // Канч. - 2004. - № 4. - С. 1.
 22. *Меружанян А.* Епархия Армянской Апостольской Церкви Украины / А. Меружанян // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=98&a=28>]. Доступ - 14.03.2008.
 23. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. - К.: Наукова думка, 1994. - 559 с.
 24. *Оноприенко Т.* Из истории харьковских армян / Т. Оноприенко // К. Э. Кеворкян Первая столица. - Харьков: Фолио, 2007. - С. 388-397.
 25. *Оноприенко Т.* Храм Армянской апостольской церкви Сурб-Арутюн / Т. Оноприенко // К. Э. Кеворкян Первая столица. - Харьков: Фолио, 2007. - С. 398-400.
 26. *Пелевин В.* Второе воскресенье сентября / Владимир Пелевин // Канч. - 2007. - № 4. - С. 1.
 27. *Полякова Ю.* Армянский храм / Ю. Полякова // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.inform.kharkov.ua/index.php?name=History&op=article&sid=901>]. Доступ - 25.03.2009.
 28. Родник памяти и силы // Взгляд XXI века. - 2000. - № 5. - С. 3.
 29. *Сечнева И.* Санинструктор Сонечка / И. Сечнева // Армянский Вестник. - Февраль 2008. - С. 9.
 30. Устав // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.khano.com.ua/index/0-22>]. Доступ - 02.09.2009.
 31. У нас новый священник // Канч. - 2004. - № 3. - С. 3.
 32. Учредительная конференция // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.sau.com.ua/sau2.htm>]. Доступ - 20.06.2008.
 33. Харьков многонациональный / [В. М. Духопельников, И. Г. Мухина, Т. В. Арзуманова и др.]. - Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. - 256 с.
 34. Харьковский форум // Канч. - 2004. - № 3. - С. 3.
 35. *Хорунжя Т.* Национально-культурное общество Украина - Армения / Т. Хорунжя // Панорама. - 1997. - № 41. - С. 4.

References

1. Aykanush. Vstrecha molodezhi s predstavatelyami komiteta «Armyanskoy natsional'noy obshchiny» / Aykanush // Kanch. - 2003. - № 5. - С. 2.
2. Akopyan M. Armyanskaya arkhitektura skvoz' veka / Marat Akopyan // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://www.sau.in.ua/index.php?type=special&area=1&p=articles&id=52>]. Dostup - 17.03.2008.
3. Antonyan A. Nashi veterany / A. Antonyan // Kanch. - 2005. - № 5. - С. 3.
4. Armyanskoy voskresnoy shkole 4 goda // Kanch. - 2005. - № 2. - С. 2.
5. Babloyan R. Orden Zhukova Samvelu Khandamiryany / Robert Babloyan // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=56&a=30>]. Dostup - 29.09.2007.
6. Babloyan R. Sar'yan! Nakhodka? Neuzheli?! (armyanskie khudozhniki v Khar'kove) / R. Babloyan // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=42&a=17>]. Dostup - 01.02.2008.
7. Balasanyan N. 24 aprelya - Den' pamyati zhertv genotsida / N. Balasanyan // Kanch. - 2002. - № 2. - С. 1.
8. Balasanyan N. Govorya «Tserkov'», my ponimaem armyanstvo» / N. Balasanyan // Kanch. - 2003. - № 2-3. - С. 4.
9. Balasanyan N. Ot Khar'kova do gory Ararat / N. Balasanyan // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=69&a=38>]. Dostup - 07.03.2008.

10. Balasanyan N. Peremeny poshli na pol'zu / N. Balasanyan // Kanch. - 2003. - № 1. - S. 2.
11. Balasanyan N. Khram Svyatogo Arutyuna stroitsya / Balasanyan N. // Kanch. - 2002. - № 1. - S. 2.
12. Bez pesni gore razrushit mir // Sobytie. - 1992. - 7 oktyabrya. - S. 3.
13. Vysokiy gost' v Khar'kove // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://www.day.kiev.ua/110452/>]. Dostup - 21.06.2009.
14. Gonchar I. Jakshho Virmenija tobi ridna / I. Gonchar // Lenins'ka zmina. - 1990. - 14 kvitnja. - S. 6.
15. Dni kul'tury // [Elektronnyj resurs. Rezhim dostupu: http://region.library.kharkov.ua/c_links.php?year=2003&id=03]. Dostup - 24.06.2009.
16. Dobro pozhalovat' druz'ya // Krasnoe znamya. - 1991. - 5 aprelya. - S. 4.
17. Eshche odin kupol // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://atn.kharkov.ru/newsread.php?id=4091>]. Dostup - 24.06.2009.
18. Indyukhova A. 24 avgusta v Khar'kove otkryt eshche odin khram / A. Indyukhova, V. Borokh // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://atn.kharkov.ru/newsread.php?id=7745>]. Dostup - 12.10.2007.
19. Interv'ju z N.I. Balasanjan vid 16.04.2010. Arhiv avtora. - 5 hv.
20. Kaprel'yants V. Malen'kie posly bol'shoy kul'tury / V. Kaprel'yants // Armyanskiy vestnik. - fevral' 2008. - S. 6.
21. Maricheva A. My napomnim tekh, kto nam pomogal / A. Maricheva // Kanch. - 2004. - № 4. - S. 1.
22. Meruzhanyan A. Eparkhiya Armyanskoj Apostol'skoj Tserkvi Ukrainy / A. Meruzhanyan // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=98&a=28>]. Dostup - 14.03.2008.
23. Nacional'ni vidnosyny v Ukrai'ni u HH st. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. - K.: Naukova dumka, 1994. - 559 s.
24. Onoprienko T. Iz istorii khar'kovskikh armyan / T. Onoprienko // K. E. Kevorkyan Pervaya stolitsa. - Khar'kov: Folio, 2007. - S. 388-397.
25. Onoprienko T. Khram Armyanskoj apostol'skoj tserkvi Surb-Arutyun / T. Onoprienko // K. E. Kevorkyan Pervaya stolitsa. - Khar'kov: Folio, 2007. - S. 398-400.
26. Pelevin V. Vtoroe voskresen'e sentyabrya / Vladimir Pelevin // Kanch. - 2007. - № 4. - C. 1.
27. Polyakova Yu. Armyanskiy khram / Yu. Polyakova // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://www.inform.kharkov.ua/index.php?name=History&op=article&sid=901>]. Dostup - 25.03.2009.
28. Rodnik pamyati i sily // Vzglyad XXI veka. - 2000. - № 5. - S. 3.
29. Sechneva I. Saninstruktor Sonechka / I. Sechneva // Armyanskiy Vestnik. - fevral' 2008. - S. 9.
30. Ustav // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://www.khano.com.ua/index/0-22>]. Dostup - 02.09.2009.
31. U nas novyy svyashchennik // Kanch. - 2004. - № 3. - C. 3.
32. Uchreditel'naya konferentsiya // [Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://www.sau.com.ua/sau2.htm>]. Dostup - 20.06.2008.
33. Khar'kov mnogonatsional'nyy / [V. M. Dukhopel'nikov, I. G. Mukhina, T. V. Arzumanova i dr.]. - Khar'kov: Vostochno-regional'nyy tsentr gumanitarno-obrazovatel'nykh initsiativ, 2004. - 256 s.
34. Khar'kovskiy forum // Kanch. - 2004. - № 3. - S. 3.
35. Khorunzhaya T. Natsional'no-kul'turnoe obshchestvo Ukraina - Armeniya / T. Khorunzhaya // Panorama. - 1997. - № 41. - S. 4.

Кочарян С. Г.

кандидат исторических наук, доцент кафедры общественных наук Харьковского национального университета искусств им. И.П. Котляревского (Украина)

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ ХАРЬКОВСКИХ АРМЯН (1989-2004).

Статья посвящена национально-культурному возрождению харьковских армян в 1989-2004 гг. Активизация деятельности армянской общины Украины происходит в конце 1980-х гг. Это объясняется двумя причинами - политикой демократических реформ, проводившейся в СССР, и новой мощной волной армянской миграции. Ключевым событием стало возведение Армянского Храма в Харькове, который стал центром жизни общины.

Ключевые слова: армяне, Харьков, община, церковь.

Kocharyan S. G.

PhD (History), I.P. Kotlyarevsky Kharkiv National University of Arts, Associate Professor at the department of Social Sciences (Ukraine)

THE NATIONAL AND CULTURAL RENAISSANCE OF KHARKIV ARMENIANS (1989-2004)

This article deals with the national and cultural renaissance of Kharkiv Armenians in 1989-2004. During the last years of the existence of the Soviet Union and in the beginning of the epoch of independence of Ukraine favourable conditions were created for the national and cultural development of all nations, which lived on its territory. The above fact concerns Ukrainian Armenians too, particularly in Kharkiv. Beginning from the end of 1980s there was a steady rise in the number of public national organizations, which cooperated with state and local government bodies, with increases in the number of their members, levels and range of cultural and other events, organized by them. The Builders' Palace of Culture was the centre of the cultural and social life of Kharkiv Armenians at that time. Foundation of new national Armenian organizations began almost after a 50-year break. The founding meeting of the Kharkiv Society of Armenian Culture took place in December of 1989. Sections of history, culture and public education were set up. The famous composer and song writer Anatoly Azatovich Chilutyan was elected the Head of the Society [15]. The first Board of the Society also included the People's Artist of Ukraine A. S. Barsegian, academician V. A. Petrosov, Professor I. K. Terzian, Associate Professor Sh. Sh. Aramishyan and O. Ye. Miroyan [3].

*On January 1, 2011 there were 63 organizations in Kharkiv. It is impossible to imagine the whole picture of the city's development without studying the history of national communities of Kharkiv. The erection of the Armenian Temple in Kharkiv was the key event, and this Temple became a centre of life for the community. Our analysis of historiography has revealed that there are no special researches in this subject. Some aspects of this range of problems are touched upon by authors of popular science sketches, published in the book *The First Capital* (2007) by Kevorkian K. E., as well as in the collected articles *Multiethnic Kharkiv*. The research was based on such sources as materials of periodicals, official sites of Armenian organizations as well as materials of oral history (interviews).*

By the results of our study we created the following periodization in the history of Kharkiv Armenians in 1989-2004: 1) 1989-1994 - renaissance of their national and cultural life, appearance of the first organizations, functioning of an Armenian Sunday school and an Armenian club; 2) 1995-1999 - absence of any Armenian school, parallel existence of several Armenian organizations; 3) 2000-2004 - a new revival in the activity of the Armenian community, opening of a Sunday school, publication of their own newspaper, organization of a dance company, erection of a national temple.

The results of this study can be used in subsequent researches in the history of the Armenian community of Ukraine, in the process of writing summary works on the history of ethnic minorities in Kharkiv and Ukraine, during preparation of textbooks and manuals on the history of Ukraine.

Key words: Armenians, Kharkiv, community, church.